

UŽUOMAZGOS

Aušros pasirodymu lietuviškoji kultūra viešai pareiškė savo teisę egzistuoti. Konkretus jos ženklas buvo lietuvių kalbos vartojimas šeimoj, bažnyčioj, mokykloj. Tiesa, lietuviškai prabildavo bažnyčioje ir senosios lenkiškosios kultūros žmonės, bet lietuvių kalba jiems rodės primityvi, laukinė, tik priemonė susikalbėti su liaudimi; ilgainiui ji turėjo užleisti vietą aukštesniajai — lenkiškajai. Lietuviškosios kultūros pionieriai ir skyrėsi kalbos atžvilgiu tuo, kad lietuvių kalba jiems buvo lygiavertė su kitomis, o Lietuvos gyvenime ji turėjo gauti pirmąją vietą. Dėl to susipratėliai ir skatino kalbą pamilti, pažinti, jos mokytis ir ją vartoti viešame ir privačiame gyvenime. Jaunoji lietuvių karta stengėsi pirmiausia išmokti lietuviškai ir knygeles ar brošiūrėles rašyti taisyklingesne, gražesne kalba. Visa šita lietuviškoji karta buvo užsikrėtusi filologija.

Kad ir su tokiais kukliais reikalavimais, kad ir rodydama didelį taikingumą, lietuviškosios kultūros karta neišvengiamai turėjo susidurti su tradicinės lenkiškosios kultūros ir iš antros pusės okupaciniais rusų politikos interesais.

Santykliai su rusais greitai aiškėjo: svetimi lietuviams buvo jų norai, svetimi ir patys žmonės. Su jais tegalima apskritai tik kova.

Sunkiau apsispręsti dėl tradicinės lenkiškosios kultūros. Toji kultūra buvo svetima, bet žmonės, jai atstovaujantieji, ja gyvenantieji, kilimo buvo daugumas tie patys lietuviai, tik dažniausiai aukštesniojo luomo. Dėl to visai suprantamos lietuviškosios kultūros pionierių pastangos prisišaukti bajorus, kad pamestų svetimuosius ir sugrįžtų Lietuvai tarnauti. Ištisas dvi dešimtis metų aukštesnysis luomas buvo šaukiamas į talką. Paskutinės ir didžiausios pastangos tai buvo kun. Dambrausko 1902 m. viešas raštas (*Głos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie* — Lietuvių balsas jaunajai Lietuvos didikų, dvarininkų ir bajorų kartai). Jei ne seniai, bent jaunoji karta buvo mėginama prisišaukti. Už Lietuvos bajorus atsakė tada Dr. Czorkowskis brošiūra *Przenigdy* (Niekados). Tasai „niekad“ nulėmė pagaliau ir lietuvių jaunosios kartos santykius su Lietuvos bajorais. Beliko lietuviškosios kultūros kryptį atremti tik į liaudį ir pačią liaudį kuo skubiausiai kultūrinti. O tarp dviejų kartų, tarp lietuviškosios šviesuomenės ir lenkiškosios, nebeliko kontakto. Tarp jų beliko tik kova, kuri buvo jau varoma nuo pat pirmojo viešojo lietuvių pasirodymo.

Toji kova, tiek su rusais, tiek ir su lenkiškąja kultūra, Kauno ir Vilniaus gubernijoje buvo ypačiai sunki. Šiose gubernijose mokykla buvo pavesta didesnėms rusų užmačioms. Mokytojas tegalėjo būti tik rusas pravoslavas, o Suvalkijoje, kuri priklausė Lenkų karalystei, mokyti turėjo teisę ir katalikas. Sunkesnė kova čia buvo ir su lenkiškąja kultūra, nes teko kovoti su savaisiais bajorais ar iš bajorų kilusiais dvarininkais, o Suvalkijoj tos rūšies bajorų mažą tebuvo, dvarai buvo daugiausia pavesti Rusų esantiems ar buvusiems valdininkams.

Kauno gubernijos sunkioj kultūrinėj kovoj Vaižgantui teko vaidinti ne užkulisinio dirigento rolę, jis turėjo eiti visur pačios kovos pryšakyje. Šitas pirmasis jo gyvenimo tarpas buvo kovojančio klajoklio gyvenimas. Kovojančio su rusi-

fikacija ir polonizacija, kovojančio dėl lietuvių liaudies kultūrėjimo. Šita kova paskatino jį rašyti. Ji nulėmė ir jo raštų šiuo laikotarpiu tikslus bei pobūdį.

Noras išsidirbti savą kalbą ir stilių paskatino Vaižgantą pradžiai imtis vertimų. Jau 1888 m. verčia kažkokio Rap - Kap vaizdelį *Kaip poni Andrienė spaviedojos ir kaip reikia spaviedoties* (VM, F. 58). Tais pačiais metais nusirašinėja Einoro pasakėčią *Apie medžių karalių, apie kerdį ir kipšą*. Paskui verčia iš Dalio, Tolstojaus, Puškino, Šmidto, Fedro, Ig. Chodžkos ir kt. Patriotinį Chodžkos *Kęstučio mirties* vertimą, matyt, skyrė spaudai. Tačiau jis liko nebaigtas.

Sykiu su vertimais ir pats mėgina rašyti. Pirmieji išspausdinti rašiniai buvo publicistiniai. Anksčiausias — iš Svėdasų nusiųsta 1889 m. *Varpui* korespondencija apie valsčiaus gydytojus.

Šalia publicistikos imasi verstinių vaizdelių. Išspausdintų pirmiausia randame iš Senkevičiaus verstą *Būk palaiminta*, indų legendą. Vaižganto išverstą Jablonskis ją pasiuntė į *Varpą* (1895). Kitais metais rodosi ir daugiau jo vertimų *Tėvynės sarge*: J. Chraszcewskaitės „Pasaka apie Saulytę“ (1896), Saltykovo (Ščedrino) „Judas Išdavėjas“ (1896). Ir paskesniais metais nemeta vertės iš *Junošos* („Anūkas“, *Žinyčia*, 1903), Čechovo ir kt.

Bet dar prieš 1896 m., kada buvo išspausdinti keli jo vertimai, Vaižgantas griebiasi ir originalinės kūrybos, nors ir nespausdina. Kai ką parašo rusiškai ir siunčia laikraščiams. O lietuviškų originalinių dalykų tais pačiais metais pirmiausia randam *Tėvynės sarge* vaizdelį „Šventadienį karčiamoje“, kituose nr. dviveismę komedijėlę „Nepadėjus nēr ko kasti“, monologą „Negryną sąžinę“ (1900). Šiam laiko tarpui priklauso ir daugiau sceninių veikalėlių: „Tik tai niekam nesa-kyk“ (1903), „Namai pragarai“ (1905) ir paskiau „Žemės ar moteries“ (1913)

Sceniniai veikalai savo gausumu iš pradžios persveria

visus kitus. Antroje eilėje eina alegorijos: *Dėdė lapę nušovė* (1896); *Mūsų tėvynainiai* (1902); *Pelėšiai* (1903); *Vapsva, vabzdžių karalaitė* (1904); *Vebronių butis* (1905 m. parašyta, bet išspausdinta tik 1913 m. *Vaivorykštėje*). Vaizdelių mažiausia: *Bevardžiai* (104), *Visavaldis* (1905), nors parašyta buvo ir daugiau.

Sceniniai vaizdai

Gyvenamojo laikotarpio aktualijos. — Ateities literatūrinio žmogaus eskizai. — Tautosakinės formos mėginimas. — Iš sceninio žanro.

Sceninius veikalus Vaižgantas pradėjo rašyti didaktiniais sumetimais. „Sceniškus vaizdelius, lygiai, kaip ir *Namai pragarai*, rašiau ne tiek scenai, kiek pasiskaitymui, tendentiškai moralizuodamas, kaip kokį straipsnį — korespondenciją rašydamas. Taip į juos reiktų ir žiūrėti. Vėpsotojų kritikos nenorėčiau priimti, nes ne jiems skyriau“. (10)

Tais veikalėliais Vaižgantas kreipiasi į lietuvių, jų pačių gyvenimą rodydamas: nagrinėja blaivybės, prietarų temas, pasidavimą išnaudotojams, šeimos sudarymą. Juokiasi iš šeimos, sudaromos ne meilės, o biznio pagrindais („Žemės ar moteries“). Juokiasi iš pragobėlių, kurie tariasi pralobsią užkeiktų turtų ieškodami („Nepadėjus nér ko kasti“), skaudžiai pasmerkia elgetą, kuris savo suelgetautus pinigus dedasi pas žydą, nepasitikėdamas lietuviais; plaka pasidavimą svetimoms miestiškomis įtakoms („Namai pragarai“). Sykiu skatina nusikratyti atėjūnais, kurie žudo kraštą morališkai ir ekonomiškai. Tam reikalui jis sukuria eilę, tiesa, jau ne naujų, tipų: kaimo žydo, kaimo siuvėjo, gaspardoriaus, jo žmonos, kaimo apviltos mergaitės, kurie bus toki dažni mūsų literatūroje.

Ir savo rašymo tikslais ir savo rodoma medžiaga Vaižgantas pratęsia Valančiaus literatūrines tradicijas, antra, sceniniuose vaizdeliuose jis kelia tuos pačius klausimus, kurie tada buvo aktualūs ir periodinėje spaudoje. Dėl to nors literatūrinio meno vaizdeliuose nedaug, bet jie yra to meto gyvenimo dokumentas. Tuose dokumentuose yra užfiksavęs ir kai kuriuos lietuvių dvasios bruožus, kurie netrukus pradės reikštis lietuvių gyvenime bei literatūroje. Vaižgantas lyg užbėga už akių.

Tuo atžvilgiu pažymėtinas tipas kaimo išgamos, išperos, kurio dvasioje sykiu su gamta ir jos peripetijomis pradeda reikštis nerimastis, tolių ilgesys ir noras įsipinti į visuo-
tinį kosmo dinamizmą. Jis užkrečia nerimasčiu ir visą apylinkę. Tokis žmogus tai „Nepadėjus nér ko kasti“ epizodinis veikėjas Aleksys. Jį, lygiai ir tos rūšies tipus, gerai būdina paties veikalėlio eilinis kaimo atstovas:

Ateis šventvakaris: viskas nutyla; ruošies, kur ant prieklėčio sėdęs ir į vakaro tylą įsiklausęs, paskutinę pypkę ištraukti ir ramiai sau atgulti, — o čia: kad užstaugs kokioje pamiškėje ar palaukėje, net visi viduriai persiverčia, ir sudiev miegai! Širdis ima mausti, perima toks neramumas, kad net nakties tamsumo baisu pasidaro. Žiūri, ne tu vienas tebenemiegi: štai, ir kitas beklaidžiojās po sodžių. Apsidžiaugęs, prisidedi, ir jau dviese eini, nežinia kur. Toliau ir trečias... Sakyk, koksai velnias tavy sėdi, kad kelinti, štai, metai visą sodžių neramini?

Ir pats Aleksys pasiaiškina:

Aš ir pats nežinau! Gal tas pats, kaip ir jumyse; tiktai aš pirmas pajuntu šitą neramumą ir širdies mudimą. Kol dirbi, dar nekas; bet kai ateina šventvakaris, užžiba žvaigždės, sučirška svirpliai, — taip ir ima traukti kur į platų lauką, ant pat aukštojo kalno, kur

gali debesis skaityti, arba į girią paslaptinių traškėjimų klausyti... Klausais, klausais ir užkauki, kaip vilkas vienuolis... Kad įsižiūriu į debesis, atrandu ten daug navatnų daiktų, dideliausius miestus, erdvius rūmus aukštais bokštais; šimtus visaip supainiotų gatvių; būrių būriais traukiančius žmones, pėsčius ir važiuotus; visi eina, bėga... Tada man matos, kad aš kartu einu, skubinuos, ir taip man ramu, linksma pasidaro, kaip kad gimtoje vietoje atsirasčiau... Kažkokia neramumo dvasia man kalte kala: eik, bėk toliau, toliau... Kur? Pats nežinau; bet tik toliau, nors į pasaulio kraštą... Ne, aš čia ilgai neištversiu.

Šitas žmogus yra prototipas netrukus į lietuvių literatūrą įžengsiančiam neramuoliui, kuris pajus ryšius su gamta, verčiančia nuolatos nauja ieškoti, ir kuris ateis su Krėve (Vainorus) ir Šeiniu (Kuprelis). Čia pradžia tam nepasitenkinimui, kurį, Aleksio žodžiais betariant, ir kiti šio laikotarpio inteligentai jau pradėjo jausti, bet dar ne taip stipriai. — O netrukus pasirodysiantiems literatūroje gamtininkams Vaižgantas duoda kitą prototipą. Tai jo Senelis Lietuvis „Paskutinį kartą“ monologe. Senąjį ąžuolą nukirtus, ir Seneliui su skaudama širdim ir pabarimais dabarties vaikams belieka tiktai keliauti į kapus. Tiesa, panašus lietuvių sutapimas su gamta ne naujas mūsų literatūroje (Daukantas, Baranauskas, Vienažindys, Maironis). Bet naujos yra pastangos sudaryti tų santykių realų literatūrinį vaizdą — personažą. Vaižgantas jį apipavidalino dar labai primityviai. Netrukus tokio personažo idėja susiras Krėvės kūryboje meniškiausią išraišką (Lapinas).

„Paskutinį kartą“ monologas yra įdomus ir formos atžvilgiu. Čia sąmoningai mėginama paimti rašytinei literatūrai tautosakos formą. Čia Vaižgantas praktiškai mėgina parodyti tai, ką prieš dvejus metus teoriškai teigė, spausdindamas

kun. Sabaliausko straipsnį apie „Rūtą lietuvių dainose“, kur buvo skatinama griebtis dainos formos. Sąmoningai vartodamas liaudies pasakojimų formą, Vaižgantas ir L. Girai, pradedančiam poetui, pataria sekti tautos dainų rašymo būdu (plg. VM. E. 118, 69). Taigi ir formos atžvilgiu Vaižgantas buvo vienas iš pirmatakų netrukus ateisiančiai į literatūrą liaudies dainų ir padavimų formai, vartojamai sąmoningai, kaip stilistinei priemonei.

Jaunesnės kartos rašytoja Šatrijos Ragana tą Vaižganto mėginimą entuziastiškai sutiko:

„Negaliu neišreikšti didžio džiaugsmo, kurį turėjau, skaičydamą monologą apie senį ir medį. Parašytas taip gražiai, jog atsiskaityti negalima, ypač tos eilės ant galo. Skaičiau tai seniai vasaros laike, o lig šiol vis man skambi ausyse: „Suk rožančių“ ir t.t. Nors, žinoma, ne dėl padėkavonės rašyta, bet kas man darbo? Aš iš savo pusės jaučiu priedermę padėkavoti už pasigėrėjimą, suteiktą tuo *Vargdieniu*.(12) Bet tuo pačiu metu Vaižgantui į akis p. Ūkiškis, matyt, kitokio nusi-teikimo žmogus, sakė, kad tokiais rašiniais publikai patikti negalės“.(13)

Pats Vaižgantas savo sceninius dalykus netrukus menkai tevertins. Pasiuntęs prof. Būčiui „Namus pragarus“ ir belaukdamas jo kritikos, rašo kun. Dambrauskui:

„Namai Pragarai“ tokie niekai, kad net sarmata. Padarysiu iš jų porą sceniškų vaizdelių ir gana“.(14) Bet apsi-galvojo ir nusprendė leisti juos tokius, koki buvo parašyti.(15)

Ir paskiau 1915 m., pasirodžius scenos vaizdams nauju leidimu, A. Jakštas atestavo juos labiau rezervuotai.(16) Geriausiu veikalėliu Jakštas palaikė „Žemės ar moteries“?

Pati Vaižganto pasirinktoji dramatinė forma rodo, kad Vaižgantas dar nebuvo savosios formos susiradęs. Netrukus ją visai pametė, nes ji buvo svetima iš esmės Vaižganto pasaulėvaizdžiui.

Vaižganto alegorijos

Alegorijos žanras ir epocha. — *Dėdė lapę nušovė*: Lietuva ir Rusai; senosios Lietuvos neveiklumas ir jos valdovo idealas; tautosakinis pasakojimo formos vaizdingumas. — *Pelėšiai*: Lietuva ir lenkybė; jaunosios Lietuvos veiklumo pradžia. — *Vebronių buitįs*: Valdytojai ir valdiniai; valdiniai maištininkai ir valdiniai avys; maištininko drama; aprašomasis ir protaujamasis elementas formoje. — *Kaip Jonas su Petru kiaules ganė*: Ir vėl valdytojai ir valdiniai; valdytojų biurokratų tipai; formos artėjimas į vaizdelį. — *Vapsva vabzdžių karalaitė*: Apskritai žmogus ir gyvenimas; žmogiškojo džiaugsmo komitragedija. — *Bevardžiai*: Iš alegorijos į vaizdelį.

Daug artimesnė Vaižgantui **alegorijos forma**. Alegorijos forma tiko pačiam amžiui. Ji tinkamiausia, kada šalyje nėra laisvės tiesiog pasisakyti, kada mintis reikia slėpti. Prisimindamas rusų cenzūrą, dar 1865 m. I. S. Aksakovas charakterizavo rašytojo padėtį: „Autorius, sėsdamas prie darbo, galvojo ne apie tai, kad kiek begalėdamas aiškiau išreikštų savo nuoširdų įsitikinimą, arba kad kiek begalėdamas pilniau ir tiksliau atiduotų visuomenės teismui savo doktriną, bet tik apie tai, kad kaip nors kontrabandos keliu prašmugeliuotų savo mintį pro cenzūros sargybas, — ir mintis patylomis skverbėsi paslėpta po dviprasmiškais posakiais“. (17) Nors leidinys eis be cenzūros, bet jau viena tokia visuomeninė aplinka sužadina rašytojui nusiteikimų griebtis dviprasmiškos formos. Ir Vaižganto alegorijose netiesioginė

prasmė dažnai taip paslėpta, kad vietomis sunku net iššifruoti. Antra dar svarbesnė priežastis, kodėl Vaižgantas griebėsi alegorijų, tai įgimtas Vaižganto palinkimas į alegoriją. Jis pats uoliai skaitė pasakėčias, prašėsi net kun. Dambrausko Krylovo „basnių“, vertė Lemanskio pasakėčias. Dambrausko patariamasis, rašė į Rusų laikraščius sakmės forma apie lietuvių klausimą. (18)

Viena Vaižganto lietuviškųjų alegorijų dalis yra politinės, taikomos lietuvių tautinio gyvenimo priešams, kitos visuomeninės ar asmeninės, taikomos patiems lietuviams ar sau.

Visų Vaižganto alegorijų prototipas yra pirmoji *Dėdė lapę nušovė*, parašyta dar 1896 m. Ji rodo ne tik Vaižganto kūrybos linkmę, bet ir meniškai vertinga yra tiek, kad verta jį smulkiau paanalizuoti.

Alegorijoje tiesioginė prasmė yra pavidalas, kuriuo pridengiama netiesioginė prasmė — idėja. Ir kyla klausimas, kiek nagrinėjamoje alegorijoje yra gili idėja, kiek meniška forma ji užmaskuota?

Nagrinėjamoje alegorijoje sekama apie Šventkiemių gyvenimą prie Šventosios upės. Savo vyresniuoją išsirinkę dorą ūkininką Nikodemą. Jis taip visais rūpinęsis, kad praminę jį Dėdė. Šventkiemių sodžiuje auginę daug žąsų. Atsiradęs lapinas, Šventkiemiai tuojau pastebėję, bet nusprendę:

— Tegu sau. Kurgi ir lapinas dės? Žalos jis mums nedarys, nes jis gudrus: artimųjų kaimynų nenorės supykinti.

Kol lapinas mažus vaikus turėjęs, viskas buvę ramu. Tik tolimieji kaimynai skųsdavęsi. Tie įspėdavę:

— Ei, sakydavo: išvaikykite jūs savo kaimyną, kad paskui nereikėtų patiems graužtis...

Bet Šventkiemiai tik juokėsi:

— Kaip, sako, dabar kaimyną su mažais vaikais iš tėvynės ištremsi?

— Ar mes maskoliai, ar ką?

Atėjęs ruduo. Šeimininkės pradėję žąsų pasigesti. Šventkiemiai susitarę pamedžioti. „Bet argi mūsiškiai veikiai padarys, ką sumanę?“ Lapinas su visa šeimyna tuo tarpu visoms žąsims sprandus nusukę.

Dėdė Nikodemas per visą naktį galvojęs ir ryto metą išėjęs prie nusmaugtų žąsiukų. Tik kitą vakarą Šventkiemiai pamatę grįžtantį Dėdę ir parvelkantį lapę. Ir pasklidęs visur gandas, kad Dėdė lapę nušovęs.

— Aš kaimynus smaliūgus pavaišinau žąsiena su prietaisais; išalkę, daugiau nieko nebegaudami, turėjo senąsias papjovas suėsti ir ėdę ėdę pastipo.

— O kad gi šitaip ir lapinas? — pagailestavo sodietis.

— Nebeskaus ir taip: savo paties smarvės pabūgęs, išsinešins už žalių girių, aukštų kalnų, tol... bent kur į Viatką.

Nesunku čia atspėti netiesioginė prasmė: Šventkiemis — Lietuva, Lapinas su šeima — Rusija. Ir atvaizduota alegorijoje visa Lietuvos ir Rusijos santykių istorija. Idėjiniu atžvilgiu gali stebinti būdas nusikratyti tuo Lapinu — ne nušauti, nes atvira kova neįmanoma, ne savyje užsidaryti, bet tam tikra klasta iš vidaus sugriauti Rusijos galybę. Paleisti jiems dvasinių nuodų, kaip tos Alpuharos maurai, kaip Konradas Valenrodas. Žinoma, lietuviai savo kovose dėl kultūros negalėjo demoralizuoti rusų. Bet kai kas (pvz., *Moskovskija Viedomosti* redaktorius Katkovas) tikėjo, kad rusų nihilizmas ir socializmas esąs sąmoningai lenkų įveistas rusams morališkai sugniužinti.

Gali stebinti ir tas drąsus autoriaus orientavimasis Euro-

pos situacijoje ir pramatymas, kad Lapinas turės nešintis net į Viatką. Šiuo atveju Vaižgantas yra tokis pat, kaip Kudirka, skelbdamas, kad maskoliai sugrius, bevažinėdami savo darbo tiltais; kaip Vištelis, skelbdamas, kad pageidaujama Lietuvai atmaina ateis, tik ne iš pietų pusės, bet iš pačios „Meškorijos“.

Gali imponuoti ir tas jauno rašytojo, tik pradėjusio, didelis pastabumas, su kuriuo jis sugavo lietuvių tautos charakterio geruosius ir bloguosius bruožus: geraširdiškumą, ramumą, religingumą, bet sykiu neveiklumą, neprierangą, jau Žemaitės išreikštą Kurmelio paveikslu. Tik Vaižgantas nesi-tenkina, neveiklumą konstatuodamas. Siūlo priemonę juo nusikratyti: duoda Dėdę Nikodemą, Lietuvos valdovą. Vaižgantui, gryo kraujo ir kaulo demokratui, imponavo ne masės, bet atskiros asmenybės, kurios turi masėms vadovauti. Tad kokia ta asmenybė, kokis Vaižganto valdovo idealas? Jo dėdė Nikodemas doras, teisingo būdo, rimtas, niekų neplepąs, ką išgalvojęs tuojau vykdamas, apie tai niekam nesiskelbdamas ir savęs nesigailėdamas. „Priešininkus bebaidydamas, pats buvo ramumo netekęs, bet džiaugėsi, sodžiui ramumo davęs“. Sodžius jo ne tik klausė, bet gerbė ir mylėjo. Jis pagaliau ne pats užsimetė sodžiui: jį rinkte išrinko. Tai tokis pat valdovo idealas, kokį vaizdavo tuo pačiu metu Pietaris *Algimante*, ir nė iš tolo nepanašus į Krėvės valdovus. Suvalkiečio patriarchališkai romantiška ideologija Vaižgantui buvo artimesnė kaip dzūko maištingas individualizmas.

Tie Rusijos ir Lietuvos santykiai, kurie čia parodyti Lapino ir Šventkiemio forma, paskui kartosis įvairiais kitais pavidalais, kol prieš *Pragiedruliuose* Žiemos ir Piliečių santykius. Bet nuotaika, išsivadavus iš Lapino ir Piliečiams išsivadavus iš Žiemos, tokia panaši ir atvaizduota su tokia panašia dinamika, kad šitą alegoriją galima laikyti nuotaikos prototipu *Pragiedrulių* Žiemai. Tiktai čionai Vaižgantas į tą

kovą su Lapinu pažiūri kaip į kovą, kovojamą žmogaus pastangomis, o *Pragiedruliuose* jau kovoja tiesiog gamtos gaivalai.

Lapės alegorijoje jau matyti ir aiškūs Vaižganto kūrybiniai sugebėjimai, sugebėjimai sudaryti plastiškus pavidalus ir masines dinamines scenas, paspalvinti jas humoru, kartais net švelniai trivialiu. Tiek atskirų pavidalų, tiek masinių scenų vaizdai, tiek pati humoriška švelniai triviali nuotaika yra labai artima natūrinio žmogaus kūrybai, pasakoms. Antai, į figūras Vaižgantas pažiūri ne objektyviomis, taip sakant, optinėmis akimis, bet subjektyviomis, fantazijos akimis. Kaip vakaro prietemoje pakelės medis pavirsta baisingu plėšiku, taip Vaižgantui prieš besileidžiančią saulę piemenėliai pavirsta milžinais, milžinės karves ganančiais. Ir Dėdė Nikodemas, eidamas nuo saulės pusės, atrodė tokis pat milžinas. O masinėse scenose, pastebėjęs judėjimą, Vaižgantas tą judėjimą dar labiau sudinamina. Sudinamina ligi grotesko. Gauni tokį įspūdį, kaip žiūrėdamas greitesniu tempu sukamos kino filmos. Ta Vaižganto mėgstamoji priemonė yra gausi ir pasakose. Vaižganto pasakojimo menui ir jo giminiškumui su tautosakinėmis formomis pailiustruoti gali eiti šie du fragmentai — iš Vaižganto ir iš pasakos.

Raudona, didelė, kaip trikojos dugnas, saulėlė jau slinko žemyn. Jos spinduliai tryško į visas puses, raudonai nudažydami debesis. Gyvų ir negyvų daiktų šešėliai ėjo ilgyn. Piemenėliai pavirto milžinais, milžinės karves po pievą ganančiais...

— Žia, sako: o kas tenai ką velka?

— Egi, nugi! — atsiliepė kiti. — Palaukime.

Iš tolo, nuo pat saulės, dideliais žingsniais žengė milžinas. Ant peties nešėsi pagaikštį mažiausia nuo keliolikos sieksnių. Vyras greit pažino, jog tai buvo Dėdė Nikodemas su savo „pagaliu“...

— Dėdė lapę nušovė!!

Netikėtos regyklos pavilioti žingeidūs piemenėliai grūdosi už vyresniųjų, visai jau pamiršę savo gyvulius. Nebesuturimos kiaulės visų pirma namo parruseno ir netikėtai visus pašalius apniko. Ūkininkės, nesitikėjusios taip anksti gyvulių pargrįžtant, ramiai kitur triūsios, proto nebteko, šen puolo, ten puolo, gynė nuo nemandagių čiukų visa, kas buvo ne vietoje padėta ir jau jau apuostoma. O visų lūpose buvo:

— A šelmiai piemens! Bus jums, bus jums!

Ir būtų buvę, kad pačių ūkininkių, ką ūkininkių — viso sodžiaus akys nebūtų netikėtai nukrypusios į ulyčgalį. Piemens, nebtekę kiaulių, puolo persigandę, paskui jas, tik neatsiprašinėdami įpykusių ūkininkių, o šaukdami iš tolo:

— Dėdė lapę nušovė! Dėdė lapę nušovė!...

Tokią naujieną išgirdusios, ūkininkės nebeturėjo laiko ne tik rykščių susiieškoti, bet nė žodžio pabaudimui rasti. Visa palikusios kiaulių valiai, iškurnėjo iš kiemų, kelyje vos bepaklausdamos:

— Kame, kas, kaip?

Piemens, taip pat atgal bėgdami, uždusisiais balsais nedaug ką tegalėjo aiškinti. Šunes, supratę, kad žmonės ką vejasi, ausis suglaudę, kaip iš švaistyklių, ištrūko pirma bėgti. Taip, ką bežiūrint, gale sodžiaus susirinko kone visi gyventojai ir apspito lapę.

— Žiūrėkite gi, moterėlės: nebegyva!...

— Ogi rudumas!...

— O uodega!

— O švelnumas!

Ir kaip pradės kiloti, kaip pradės vartyti ir žiūrinėti visur, kur dera ir kur nedera, kaip žydui kromą atrišus, beklegėdamos, besikumščiuodamos, tai viską pasaulyje užmiršo. (19)

Pasakoj:

Sodžiuį buvo veseilia. Nuėjo žvirblys su vilku į sodžių, liepė vilkui įlįsti į kanapes ties langu — ir pats žvirblys tupi kanapėse, o vasaros laiku langai atidarinėti, susėdę žmonės apie stalą, geria, valgo juokias. Kur bus nebuves žvirblys purst! ir įlėkė pro langą ant stalo, pradėjo mėsą lesti: čak! čak! Pamatę bobos pradėjo šaukti: „Žvirblys, žvirblys lesa mėsą!“ Veselninkai, viską pametę, pradėjo žvirblį gaudyti. Žvirblys purst! pakilo į palubį, pradėjo po trobą lakioti, o veselninkai sukilo visi gaudyti žvirblį po trobą. Žvirblys iš trobos į bukavą, iš bukavos į priesienį: gaudo veselninkai žvirblį, o vilkas tuo tarpu drykt! pašoko ant stalo, pradėjo ėsti mėsą ir ragaišius — ėda kiek norėdamas. Kur bus nebuvusi pamatė moteriška, kad vilkas ant stalo, pradėjo šaukti: „Vilks, vilks!“ Tie, pametę žvirblį gaudyti, puolė prie vilko. Vilkas pro langą drykt iššoko, visa ko priėdęs, o žvirblys pro duris purst! išlėkė, ir abudu nuėjo atgal į mišką.(20)

Alegorijos žanru talentingai pradėjęs fiksuoti politinį ir tautinį Lietuvos gyvenimą, ir toliau Vaižgantas to žanro nemetė. Jau pirmoje alegorijoje pastebėjęs lietuvių nerangumą ir apsileidimą ir toliau alegorijomis ragina pakirsti iš apatijos ir nieko neveikimo. Sykiu rodo sritis, kuriose tas veiklumas turėtų būti pritaikintas. 1903 m. *Žinyčioje* išspausdintuose „Pelėsiuose“ rodo Lietuvą kaip apleistą ūkį, pavietę, tamsų, be saulės sandėlį, kuriame pilna pelėsių. Tie pelėšiai pūdo sienas. Iš pačios alegorijos būtų dar neaišku, kas tie pelėšiai. Tad Vaižgantas post scriptum deda pastabą: Pavietis — Lietuva, pelėšiai — lenkai. Reiktų tik prakirsti tam paviėčiui langus, kad saulės spinduliai pelėsius išnaikintų. Bet senasis ūkio šeimininkas, kaip ir anie Šventkiemio gyventojai, nieko nedaro. Tik jaunoji karta, naujasis šeimininkas

įsako „iškirsti langelius ir iš pietų ir iš rytų pusės, idant šviesos įeity. Pelėsius nutrinti sausai, sieną paskui ištvilkyti vandeniu ir ištepti kerosinu. Duris laikyti atviras, idant oras mainytųsi ir grynintųs“. (21) Jaunasis šeimininkas ir kitose srityse rodos paslankus.

Daviau į penkiolika įsakymų: mano brylių nugriebusią šaką nugenėti, mano batus drėkinančią žolę nuo tako nuvarpyti, tvorų spragas, kad svetimos bičiulės nelandžiotų, užtaisyti; nuplyšusias kūties duris prikalti. (22)

Kad ir mažas tai darbas, bet vis dėlto judėjimas, krutėjimas, kurio nebuvo parodę Šventkiemio gyventojai. Tai atsiliepiamas, nors kitu tonu, į ankstesnįjį Kudirkos balsą „Kelkite, kelkite“, skatinimas į tą dinamiką, kurios rodės pasiilgęs Aleksys.

Dar daugiau to nerimo ir dinamikos Vaižgantas davė *Vebronių buities* alegorijoje, kurioj atspindi politiniai 1905 m. įvykiai, privertę rusų biurokratus sušaukti dūmą. Nors ta dūma ir nedaug tereiškė praktiškame valdyme, bet audrino žmonių psichologiją. Žmonių susipratimas kilo, nepasitenkinimas augo. Vaižgantas rodo tą psichologinę valdovų ir valdinių nuotaiką ir sykiu jų dramą. Pasakėčios pavyzdžiu literatūrinės formos paima iš gyvulių gyvenimo. Žiemkentė kiaulė pasakoja apie likimą dvejųpų kiaulių: peniukšlių ir žiemkenčių. Užvaizdas gerai šeria peniukšles, o žiemkentės badu dvasina. Jos tegali tik žviegti į valias. Bet jų kaimynės gerosios avys tyliai kenčia. Tik kada ir avys jau pradeda bliauti, tada valdovai ryžtasi sušaukti seimą. Tačiau seime visa nusprendžia peniukšlės, o avys į seimą net nepakviečiamos, kad pačios pasisakytų, kas joms geriau. Šitoje pasakėčioje jausti konkretus Rusijos gyvenimas, bet, antra vertus, Vaižganto pajėgta taip charakterizuoti pasakėčios dalyviai, taip sutipinti, kad pasakėčia pavirto vaizdu apskritai san-

tykių tarp pavergėjo ir pavergtojo, tarp piliečių sūnų ir posūnių, nelygiai traktuojamų valstybėje.

Autoriui pavyko iškelti pavergėjo psichologijos vieną antrą bruožą. Daugiau jų iškėlė jau proteguojamųjų — peniukšlių. Tas didelis jų savim pasitikėjimas („jei ką peniukšlė pasako, tai tik nebeužginamą tiesą“. VI.19), ta panieka posūniams žiemkenčiams, tas pasišovimas žiemkenčių reikalus svarstyti, jų pačių nesiklausant — Vaižganto iškelta ryškiai ir įtikinamai. Tačiau geriausiai pastebėta žiemkenčio, pavergtojo, posūnio psichologija. Pastebėta, kaip maištininko nusiėtikimus sukelia nelygus traktavimas, represijos prieš tuos, kurie pradeda skųstis alkani esą.

„Kad sumanytumei, bėgtumei ir žarnas šiurkštaširdžiui iltim išleistumei, toks gema noras keršyti. Gema atkaklybė padaryti priešingai, gema neapykanta visos tvarkos. Čia ir yra šaltinis opozicijos, kuri pastumiama iki anarchijos. „Šalin tvartai!... Laisvės! Laisvos kovos už būvį!“ (23) Ir išverčia duris, svaigsta laimėjimo entuziazmu, bet jis neilgas: po jo eina desperacija, nusivylimas savo jėgomis, kada gyvenimo nepasiseka pataisyti. Ir kyla noras atgal į vergiją, kur bent pelų gauni. O jeigu dar pavergėjas parodo jovalo kibirą... „... Sviete tu mano! koku tai gyvuliu bepavirsti, kada pilvas, o ne galva, ne širdis ima tavimi valdyti! Laisvę, savymeilę, visus prakilnius jausmus ir troškimus atiduodi — už kibirą jovalo: kasdieniniai tavo protestai baigiasi ta pačia kapituliacija dėl kibiro jovalo.“ (24)

Tai žmogaus, to nerimstančio, į laisvę besiveržiančio, drama: materialinė gėrybė nustelbia dvasinę. Materialines sąlygas tautos ir žmogaus savarankiškumui palaikyti ar nustelbti Vaižgantas įvertino labai realiai. Ekonominis savarankiškumas palaiko ir dvasinį savarankiškumą. Ekonominio savarankiškumo stoka padaro žmones ne sau žmonėmis. Žmoniškumo dar daugiau likę tuose protestuojančiuose, maištaujančiuose žmonėse. Jiems tebelikus geresnių laikų

viltis. Šita ir palaiko jų egzistenciją ir padaro juos laimingesnius ir aukštesnės vertės už tuos, kurie avimis pavirtę, balso neišleisdami, duodas vilnas kerpami, kailius bielijami ir visiškai suėdami. Valdovai kaip tik juos, o ne avis, ir nori jovalu papirkti.

Šitas idėjinis ir psichologinis momentas pasakėčią labiauusiai daro vertingą. Jo idėjinį vertingumą papildė gyvos charakteristikos:

Prigimtis dovanojo mums tokį apetitą, kurs nieko neniekina. Nors ėdesys liesas ir seilių pritrūksta; nors nasruose velias ir žandai įsopsta — čepsi visą dieną, kad tik pritesėtų duoti; po visą puspūrę kiekvienam pareitų. Tik kas gi ir iš to? Pilvai išdrimba, kaip maišės, o rietai — vis tiek, kaip šakaliai, kad net geram gyvuliui pasirodyti gėda, o apetitas lieka vis tiek nenumarintas.

Kaip tyčiomis, čia pat už sienelės, į šiaudus pasiknišęs, drypso peniūkšlis, gerų geriausių daiktų nevaišiodamas. Nebaigto jovalo rūkštis, kaip selyklas girtuokliui, suka nosį, pačios seilės dryksta, patys grobai viduriuose rangos.(25)

Bet jau šita ištrauka rodo čia Vaižgantą linkus aprašinėti, o alegorijos pradžioje dar buvo apsčiai ir samprotaujama. Tik į pabaigą daugiau pasakojimo akcijos, kurios buvo gausu alegorijoje *Dédé lapę nušovė*. Šitas aprašomasis ir samprotaujamasis elementas sustabdo eigą ir mažina pasakėčios vertę. Mažina jos estetinę vertę ir Vaižganto palinkimas į trivialųjį, kad ir švelnų, komizmą, kuris čia turi pavaduoti pasakėčiai pageidaujamą sąmojį.

Ta pati politinė idėja eina ir kitose alegorijose „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė“, parašytoje vėliausiai 1906 metų pradžioje, išspausdintoje *Vilniaus žiniose* 1907 m. Tiesa, Vaižgantas sakos niekam šitos pasakėčios netaikęs. Tik ji pritikusi Petruui Vileišiui ir Jonui Kriaučiūnui, jo redaktoriui.

Tačiau autorius čia taip atitrūksta nuo tam tikros vietos ir laiko, pakyla aukščiau jų, kad ši pasakėčia pritinka rusų administracijos santykiams su piliečiais valdiniais. Ir net dar toliau — su lengva ironija joje rodoma psichologija apskritai administratorių valdininkų, administratorių be platesnės orientacijos, biurokratų, kuriems pavesta „kiaules ganyti“.

Tokiems administratoriams rūpi pirmiausia, ne kad „kiaulės“ turėtų ką būti, bet kad jos būtų ramios. Dėl to jie subruka kiaules ant dirvono ir kada kiaulės sugula, kad miegodamos lengviau alkį perkęstų, jie patenkinti. Privalgius ir patiems maloniau pamiegoti. Bet kada bado spiriamos kiaulės pradeda sklaistytis, kada botagais čaižomos pradeda šiauštis ir pirmiausia šunis puola, tada administratoriai, ant akmenų pasilypėję, bailingai kalbasi:

— Bene pasiuto... Nors imk ir šaudyk neklaužadas...

— O taip gražiai ganėva!

— Neduok, Dieve, kiaules ganyti! — pradėjo kalbėtis pusverksmiai. — Galvijai kur kas geriau...(26)

Idėjiškai papildydama „Vebronių buitį“, ši trumpesnė alegorija formališkai jau kitokia. Autorius nesamprotauja: tiesiog pasakoja įvykį, kuris skaitytoją labiau suintriguoja. Vulgarų sąmojų čia pakeičia gyvos grotestiškos charakteristikos ir dialogai, aforizmai. Antai, kaip iš vieno bruožo jau gali spėti piemenų administratorių bendrą charakterį:

Mieguisti piemens tylomis sekė: Jonas blusų nuėstas pašones draskydamas; nedamiegojęs Petras — rimtas ir piktas. Neturėdamas ant ko tulžį išlieti, Petras ėmė Joną krimsti:

— Klausyk, Jonai! Kaip tau matosi, ar tu kiaules ganysi, ar kiaulės tave vedžiosis?

Jonas nei negrįžtelėjo. Viena ranka padraskė

pakaušį, antros rankos pirštą visą į nosį įgrūdo ir atrėžė:

— Tai tu kiaulės uodegos nusitvėręs sekiosi. Aš ganysiu.

— Ir kaip gi tu ganysi? — nesiliovė Petras.

— Klausimas!... Nubruksiu, kur norėsiu, kur nors subrukęs, laikysiu, kol norėsiu, šunimis papiudysiu, kai norėsiu, ir namo paleisiu, kada norėsiu. Tai ir bus ganymas, — jau supykęs, atkirto Jonas; smarkiai patraukė nosimi: tai reiškia didį savo galybės supratimą; piktai čiaukštelėjo ilgu smaluotu botagu į paravės varnalėšas: tai jau buvo galybės parodymas, nes varnalėšų lapai tuoj sudrisko, ir pamulinęs kelines aukštyn, tekinas nusivijo kiaules į ulyčgalį.(27)

Paslėpdamas netiesioginę prasmę, Vaižgantas čia jau išeina iš pasakėčios, išeina net iš alegorijos ir artėja į vaizdelį.

Abidvi alegorijas dar 1906 m. buvo pasiuntęs *Šaltiniui*, bet *Šaltinis* atmetė daugiau gal dėl politiško jų turinio.(28) Tada „Vebroinių buitį“ autorius atidavė Herbačiauskui ir S. Čiurlionienei, kad įsidėtų į *Gabijos* surinktinę knygą. Bet juodu, Vaižgantas sakos, nepriėmė. Aiškiaprasme „Vebroinių buitį“ tebuvo išspausdinta tik 1913 m. *Vaivorykštėje*, o labiau paslėptos prasmės „Kaip Petras su Jonu kiaules ganė“ jau kitais 1907 m. buvo praleista *Vilniaus žiniuose*.

Šitomis politinėmis alegorijomis Vaižgantas derinasi į Kudirkos ir Dėdės Atanazo politines satyras. Bet aniedu įeina į konkrečios vietos ir laiko ribas, charakterizuodami to meto rusų administratorių ir lietuvių valdinį. O Vaižgantas paskutinėmis alegorijomis rodo psichologiją administratoriaus ir valdinio apskritai, išsinerdamas iš konkretaus laiko ir vietos. Dar labiau nuo konkretaus laiko ir vietos nutolsta,

indamasis jau ne politinių temų, bet rodydamas grynai žmogiškąjį likimą.

Žmogaus likimas, jo džiaugsmas gyvenimu, nusivylimas juo ir skurdus galas yra ta dažna alegorininkų tema, kurios griebėsi ir Vaižgantas „Vapsvoj vabzdžių karalaitė“ (1905). Žmogaus alegorija, Vapsva, iš saulėtos gamtos įskrido į storapilvio valgomąjį ir džiaugės gyvenimo medum, iki persivalgydama ir visus sparnelius bei kojeles sulipdama medum. Ir tuo momentu, kada „saulė šviečia, spindulius beria... menkiausi padarėliai ūžia, mala, mylisi ir vieši... tik viena, visų jų karalaitė, visų geriausiai apdovanota, čia paunksmyje, limpančiame purvyne ritinėjasi ir galo sau laukia“. (29) Pagaliau storapilvis triptelėjo „Vabzdžių karalaitę dideliu, vaksu perrūgusiu batu, kad net pliaukštelėjo“. (30)

Šalia originalinių alegorijų Vaižgantas vertė Lemanskio pasakėčias, pasirinkdamas aktualesnes lietuviams ir jų santykiams su administracija.

Pereinamasis tarpas iš alegorijų į vaizdelius yra Vaižganto *Bevardžiai*. Juose Vaižganto akys nukrypsta jau į lietuvių visuomenės gyvenimo ydas: paskalų leidimą, apšnekėjimą. Tos ydos ir jam pačiam teko pajusti, kada tiek apie jį buvo paleista gandų ir skundų, jog net 1902 m. buvo teisiamas. Tuos nežinomus įtarinėtojus, tuos kurmius, pešiotus iš pasalų, apkalbinėtojus, kerštininkus ir pavadina vienu bendru vardu — bevardžiais. Juose dar nematyti griežtesnės charakteristikos, dar tik gyvai papasakotas įvykis su aiškia pamokamąja mintim, pasakyta gale, kaip pasakėčioje.

Vaizdelių mėginimai

Tantalo kančios, savos formos beiėškant. Tikrojo kelio prototipas. Konfliktas su visuomene.

Rašydamas alegorijas, Vaižgantas negali jomis vienomis tenkintis, kaip nesitenkino sceniniais vaizdais. Jaučia noro rašyti, jaučia pajėgos kurti, tik nesusiranda savo kelio. Kelio, savosios normos ieškojimas kankina rašytoją:

„Tantalo kančias kenčiu, kad imu ką nors rimtesnį rašyti!“ — skundžiasi 1903 m. iš Vadaktėlių Dambrauskui. — „Jaučiu savyje dovanas — iškalbą, fantaziją, nujėgimą platesnių horizontų, na, net pusėtiną psichišką intuiciją — ir de facto kiaurai perregiu stoką sistematiško jų išdirbimo, stoką filosofiško jų supamatavimo, stoką tiesiog plikų moksliskų apribavimų... Viskas in confuso, nieko užbaigto; est, est, sed non vult exire...“(31)

Kūrybos tikrasis kelias savaime išplaukia. Rašytojo prigimtis gaivališkai juo pasuka. Tai kelias į vaizdelį, pagrįstą ne tik išgyventais, aktualiais dalykais, bet atsiminimais. Tai tikrasis Vaižganto žanras, kurio jis buvo nejučiomis griebęsis dar Mintaujoj. Tenai, atitrūkęs nuo Lietuvos, Vaižgantas buvo ėmęsis rašyti jaunystės atsiminimus. Rašyti ne didaktiniams reikalams, kaip scenos vaizdelius, bet taip sau — kad jais pasiilgusią širdį išsakytų ir praeitim nuramintų. Vadinas, grynai estetiniais sumetimais, vidaus būtinybės spiriamas.

Išlikę fragmentai be galo įdomūs anų laikų Vaižgantui suprasti. Juose tas pats Vaižgantas, kuris paskiau pasirodys — ta pati ideologija, tas pats pasaulio pajautimas, tas pats žodžio menas. Jau ir čia savas kraštas pakyla aukščiau už asmens reikalus. Jam aukosis visą gyvenimą. Krašto likimą pajaučia sutapusį ar bent paralelišką su gamtos likimu. Nemuno pakraščių medžiai, kaip ir ankstesniam rytiečiui Baranauskui, jam yra lietuvių praeities liudininkai ar net patys lietuvius nuo priešų gynę. Jų pasvirimas į vienas kitą, pasvirimas į vandens paviršių asocijuoja tą meilę ir santarą, kurios trokšta pačių lietuvių tarpe. Su gamta ir pats pasijunta susiliejęs, įsipynęs į ratą judėjimo, bet pastovaus ir amžino judėjimo. Iliustracijai praverčia ilgėlesnis fragmentas iš nespausdinto vaizdelio, parašyto 1895 m. Mintaujoje, išrašomas nieko nekeičiant, kad būtų žymu autentiška net pati to meto Vaižganto rašyba. Jame pasakojosi, kaip atkeliavo nakčia į Kauną, prisiminę rašytojus, kuriuos įkvėpė Kauno slėnis, ir paties vaizduotė bei jausmai susitvenkė:

Kauno slėnis pavirto beveik į vieną iš arabiszkų pasakų vietą, kur prigimtė išsidabina ne tiktai savo marguminais, bet ir auksu. Nedyvai, kad ir visų gražiausi Szveicarijos kalnai ir ežerai tokiame vaidintuvės padėjime nebutų jei užgana padarę.

Nemislydamas apie miegą ir poilsį, kurio reikėtų įjeszkoti, besibeldžiant per visą valandą į vieszbuczių duris, norėdamas to vietoje pravėditi savo plauczius po keliolikos valandų buvimo siauroje „Arkoje“ atsigėrimu grynų angstaus ryto kvapu, išėjau staczei priesz savę, norėdamas iszeiti į miesto pakrasztį. Žinomas Kauno siaurumas leidė lengvai tą padaryti ir sztai po valandelės atsiradau ant didžios upės kranto, isz kur tol buvo matyties į vieną ir antrą galą. Priesz savę macziau vandenio zerkolą, isz antros pusės stovintį

„Vaižganto kosmas yra tikslingas. Tai kosmas lyg prieš nusikaltimą. Kiekvienas reiškinytis turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre. Nors klausytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsą sučiups, nors ne kiekvienas pasaulio reiškinytis bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas, bet tai nereiškia, kad jis nereikalingas“ (191 psl.).

Studijos apie Vaižganto kūrybą titulinis puslapis.

J U O Z A S A M B R A Z E V I Č I U S

VAIŽGANTAS

APMATAI KŪRYBOS STUDIJAI

V. D. U. TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETAS
KAUNE

ten augstą kalną, kokio dar buvau nematęs. Dėbtelėjęs ant viso to akimis, privargęs, priilsęs atsisėdau ant pirmojo įstatyto suolo(32) ir, įrėmęs į atsidingiančią vietą, įsileidžiau vėl į mislių pulką. Oi gi ir buvo apie ką mislyti!

Reikėjo pirmąją gyvenime pastatyti žingsnį, nuo kurio prigulėjo ilgas kaip tas vandeninis diržas amžius. Kaip neszi gyvenimo jungą, ka sutiksi, kaip iszsiskirsi, kur sylų gausi, tai apsunkinanczios, nuliudinanczios mislis, kuriuos anczačius ir kepurę ant nosies užmovė. Kiek buvo to paniurimo laiko nežinau, bet nejauciamai pradėjo galvoje kaskart szviesesnis paveikslas neszioties. Amžiaus bėgis susilėjo su upės bėgiu, pariszkados ant kelio su kalnais ant upės tako ir jauciamai visa susilėjo su matomu vietos paveikslu, kuri skirtis teip aiszkino ir panaszumais ramino.

Buvo gražus vasaros rytas.

Raudona, rasoje apsipraususi saulė linksmi iszkiszė savo kaktą ant saulėtekinio gorizonto; ilgas szaszėlis nuo kalnų puolo ant upės, pridengdamas beveik visą jos platumą; saulei kylant į auksztį traukės jis gėdingai į savo krasztą, pripažindamas savę priveiktu toje karioje szviesos su tamsybę; ant visa placziausi upė apsipylė szviesei raudoną, akis gadinanczią ugnim: tai rytinė saulė atsimuszė vandenio zerkolę.

Kamuoleis - kamuoleis vertės gausios upės vilnios, neszdamos savo vandenį į nežinomąją jūrą teip romei, kad nežiūrėdamas negalėtum įspėti, kad sėdi ant pat placzios upės kraszto. Jautei, kad ir be to visiems sutvėrimams prigimto noro pasivaidinti kitų akyvaizdoje, neiszpasakyta galia slepės šaltoje jos krutinėje. Tartum patvirtinant tą, keli milžiniszki laivai atsiskyrė nuo kranto ir nematomą sylą neszami pralindo į iszsižiojusį jiems sutikti ant vandens plaukiantį tiltą.

Tyla, visur tyla, tyloje atliekamas darbas! Prigimimas nesidavė apgauti matomu upės ramumu: apstatė ją iš abiejų pusių milžiniškais kalnais, iš tolo su godonę paliekanczeis platų tarp savęs slėnį, kur galėtu upė pavasaryj ir rudenį liuosei savo peczius isztiesti ir pasipurtinti po ilgo žiemos miego. Ir gerai padarė: narsesni jų brolei — kalnai, arcziaus atsistoję, panorėję susiaurinti upės bėgį, suspausti jos liuosybę, prarado savo puikius žalius szonus. Baisei perpus nuurioti stovi jie palinkę į savo tolimesnius brolius, isztiesdami ant savo virszugalvio medžius auganczius, kaip rankas praszydami pagalbos. Apnuogintos medžių szaknis, kaip szonkaulei, kyszėjo iš to pažeisto kelioliką sieksnių augszto szono. Isztyrė intruzas, kas yra galybė! nors ir ramei užsilaikydama. Tolimesni gi, augsztais lapuotais medžiais pasisziausi, kastai priduoja jiems augsztumo ir be to augsztiems, meilėje ir santroje veizis į savo sasiedą, kaip į zerkolą; malonei mostaguodamas virszumenis, sveikina savo seną kaimyną ir klausia, ar atmena, kiek visokių garsių atsitikimų jie buvo liudinin-kais, arba ir patįs prisidėjo, vieni užstodami Lietuvius nuo neprietelių, kita nesziodama juos į karią su jeis. Tegul sako ir dabar bus tarp mūsų sutartis, nors dėl žmonių akių pamėginimo, nes vanduo, kalnai ir miszkai susivieniję padaro paveikslą, kokio neiszmislyt paiszytojams.

... Jau saulė ir augsztai pasikėlė, o asz vis sėdėjau ir žiurėjau į upę ir kalnus, isztiesdamas kaklą, lig norėdamas su tą prigimties galybę susilieti ir plaukti par amžius, nesigailiant spėkų kliūtims ardyti; bet iš antros pusės turint aistetiszką pasigėrėjimą ir malonumą. Ir gera, gera pasidarė ant dūszios, į szirdį ramumas įkrito ir paskutinis žodis: „teip turi būti“ iš lupų iszskrido...(33)

Tai paskesnės Vaižganto kūrybos prototipas.

Vaizdelių žanro Vaižgantas vėl griebiasi Vadakčiukuose, kur, sakosi, turėjęs užtenkamai laiko, buvę labai ramu.

Rašė, bet pats nebuvo tikras, ar eina teisingu keliu ir savo vaizdelių nespausdino. Tik pakviestas bendradarbiauti *Vilniaus žiniose* Vaižgantas pirmąsyk nusiuntė porą tų vaizdelių. Laikraščio teigiamas ar neigiamas pasisakymas galėjo rašytoją paskatinti į naująją linkmę ar sulaikyti. *Vilniaus žinioms* vaizdeliai netiko — nepriėmė. Tuo įvykiu Vaižgantas guodžiasi kun. Dambrauskui:

...Aš va kokią klastą padariau. Turėdamas nemažą buntelę netikusių, kaip ir visi, mano Vaizdelių, perdirbau dujen: „Ant Rarotų“ ir „Kūčios“ ant žymiai tikėjimiško kurpalio ir, redakcijai šio to prašant, nusiunčiau kaipo derančius tam laikui. Jablonskio atsakymą žiūrėk Nr. 51: nepriėmė. Jo argumentai teisingi: mano rašalai toli nuo dailių — dailės; daugiau jeibių, neg gerumo. Bet visgi tai originališkas rašymas, man rodos, pirmesnę vietą turį užimti, neg vertimai, kuriais feljetonus užkemša... Man truputį sarmata apie tai rašyti: man pasirodė visa nepriėmimo priežastis žodžiuose: „toje formoje ji nustoja vertybės, nes ne visoj Lietuvoj tokie papročiai yra“, t.y. tikėjimiškoje varsoje ir etnografiška medžiaga nustoja vertybės. Čto į trebovalos dokazat: ką spėjau išsiųsdamas, tai ir atsitiko. Aš tyčiomis neišsiunčiau viso pluošto, bet tik keletą lakštelių dėl pamėginimo. Aš Tamstai nusiųsiu tuos pačius dalykus ir paprašysiu nuspręsti, ar verta jie spausdinti, ar tekirmie dar antrus penkerius metus pas mane: gal geriaus išsilavinęs, geriaus ir parašyčiau. Etnografiškos medžiagos ten iš tikro yra nemaža: dėl jų vien norėjau atiduoti kokiam laikraščiui. Bet vienam

nepriėmus, kitam nebedrįstu siūlyti: jei ir kitas atmes-
tų, dovanok taip paprastą humanam fragilitatem, per
daug mano savimeilė būtų užgauta. Dėl tai tai drįstu
užmesti. Tamstai tokį baurų darbą, kaip skaitymas
svetimų rankraščių: aš pats štai dantį griežiu, vienos
bajorės vertimą taisydamas... „Mūsų Papročiai“ tai tik
dalis. Be jų dar turėsiu į 25 lakštus ypatingų vaikystės
atsiminimų. Ten daugiau gražių vietų, tik perdaug
ypatingi ir aš juos suturiu, vien galą jums tepasiųs-
damas.(34)

Bet kun. Dambrauskas visai kitaip įvertino Vaižganto
atsiminimus.

„Pabaigiau skaityti Tamstos „Atsiminimus“ — rašo jis
1905.IV.13. — Galiu tik pasidžiaugti, jog Dievas aptemdė
protą „V. Ž.“ redakcijos... Tokių gražių dalykų lietuviškai ik-
šioliai nebuvo skaitęs. Jie pasiliks mūsų literatūroje visados
kaipo klasiškieji; be jų neapsieis nei viena „Chrestomatija“...
Labai gerai padarei Tamsta, kad neleidai... darkyti Tamstos
veikalėlių“.(35)

Šitoks paskatinimas pakursto Vaižganto literatūrinį užsi-
degimą, ir jis tučtuojau praneša:

...galėčiau parašyti eilį vaizdelių... iš savo atsi-
minimų: Valentas, Dr. Stankus, Eidenas, Styra. Tik jų
negalės spausdinti, kai visi, be Valento, gyvi tebėra.
Būtų gera sauja labai vaizdingų faktų.(36)

1905 m. tose pačiose *Vilniaus žiniose*(37) buvo išspaus-
dintas vaizdelis „Visavaldis“. Kitais metais Vaižgantas pa-
siuntė atsiminimus *Šaltiniui*.(38) Bet *Šaltinis* jų irgi nepriėmė. Ir
Vaižgantas ima abejoti net to vieno savo bičiulio Dambrausko
drąsinimais:

Mano „Atsiminimų“ „Šaltinis“ irgi nepriėmė, ir
man jų kelionė po redakcijas pradeda įkyrėti. Pradedu

už juos gėdytis, nors Jūs kitą kartą pagyrėtė. Galėčiau dabar jums atiduoti. Tik apsiskaitykite gerai... Kad man nebūtų jie malonūs, kaipo tikrieji mano atsiminimai, man *pačiam* (V. pabraukta), ne forma, bet turiniu, būčiau seniai numetęs. Dabar gal pinigų sugriebęs, išspaudinčiau knygutę vien tik pro domo sua, ne dlia prodaži. Rašyk, Rašyk! baudėte mane. Ką gi velnią rašysi, kad nesiseka. Nemintykite, jog aš tai rašau, laukdamas persvazijos, peikiuosi, laukdamas pagyrimo. Aš ne mergaitė. Jei tai Jums rašau, tai dėl to, kad tikrai ant savęs pykstu ir, kaip papratęs, Jums išpažįstu.(39)

Tos Vaižganto tantalo kančios — tai savęs ieškojimo kančios. Vaižgantas ieškojo savos individualios pasisakymo formos — ir negalėjo apsispręsti.

Vidaus nujautimas jį lenkė į vaizdelius, bet tas polinkis suvedė Vaižgantą į tam tikrą konfliktą su visuomene, kuriai atstovavo spauda. To meto laikraščių psichikoj dar tebevyravo šiokios ar tokios utilitarinės literatūros supratimas, visai epochai labai charakteringas. Vaižgantas, šitoje epochoje pats tokią literatūrą kurdamas, anksčiau už kitus išgyveno evoliuciją iš utilitarinės didaktinės literatūros į estetinę. Tame kelyje beieškodamas savos formos, perėjo dramos žanrą, kuris pasirodė svetimas jo pasaulėvaizdžiui, perėjo alegoriją ir sustojo prie vaizdelio, jau ne didaktinio, tik grynai estetinio. Tokia literatūra dar nebuvo sava epochai. Bet ji ateis po kelerių metų, revoliuciją praleidus. Tada ir Vaižganto naujasis žanras, atsiminimas, vaizdelis, bus kitaip sutiktas.

Tai jau bus antras Vaižganto laikotarpis, kuriame Vaižgantas pabers saują palaidų savo kūrybos deimančiųkų.